Крсташки покрет и југоисточна Европа

1. Изворна крсташка идеја и источни хришћани

На сабору у Клермону (18–28. новембар 1095), папа Урбан II (1088–1099) позвао је западне витезове и клирике да се прикључе крсташком походу, што је била директна реакција на позив упомоћ византијског цара Алексија I. Будући да су већ 1055. Селџуци освојили Багдад, а у наредним деценијама овладали читавом територијом Сирије и Палестине (укључујући и Јерусалим), папство је као циљ прокламовало ослобођење угрожених источних хришћана и Христовог гроба. Одговор клирика и лаика на овај позив био је позитиван, чему су несумњиво допринели клинијевска реформа, фокусирана на образовање свештенства и његову моралну обнову, као и покрет за успоставу „Божјег мира“ (*Pax Dei*), који је настао на југу Француске као одговор на појачану милитаризацију друштва и насиље великаша над локалним становништвом. Још је папа Григорије VII (1073–1085) имао идеју да лично поведе крсташку војску у име помоћи хришћанској браћи на Истоку и да том приликом ослободи Јерусалим – иако је тај план пропао, имао је велики утицај на идуће крсташко поколење. Уосталом, читаве три деценије пред почетак Првог крсташког похода хришћани су, уз моралну подршку папства, водили борбу за ослобођење од муслимана на Сицилији и у Шпанији, што је представљало својеврсно искуство за предстојећи поход на Блиски исток. Показало се да је и богословска аргументација била веома важна у оправдавању крсташке идеје рата. Знаменити теолози епохе, попут Анселма из Луке и Ивона из Шартра, састављали су збирке текстова на темељу патристике. Пошто је нови крсташки поход био стављен у оквире ходочасничке праксе, полагање заклетве пред полазак било је гаранција испуњења датог завета, а опроштај грехова показао се као основна мотивација.

Папа Урбан II је у Клермону позвао присутне да помогну источној хришћанској браћи – том приликом је нарочито истицао масовно страдање, уништење бројних цркава и манастира, као и губитак хришћанских земаља. На основу потоњих приповести о Првом крсташком походу, чини се да крсташи нису осећали нетрпељивост према локалном православном становништву, а у неколико наврата је посведочена и сарадња у борби против муслимана, као што је био случај источно од Марата (1098). Крсташи су се упознали са култом светитеља који су нарочито били поштовани на Истоку, па су се у току опсаде Антиохије обраћали за помоћ св. Ђорђу и св. Андрији. Визије православног патријарха Јерусалима биле су 1098. од посебног значаја за дизање морала крсташке војске. Иако су сви историчари Првог крсташког рата писали тек по његовом окончању, накнадна искуства показала су се ефемерним у структурисању наратива – чак ни у време када је Боемунд Тарентски скупљао војску за поход на Византију, писци нису пали у искушење да Грке окарактеришу као јеретике или да умање хришћански значај Цариграда.

Грци су сматрани браћом Латина упркос томе што су описани као феминизирани и превртљиви. Источни хришћани били су део хришћанске екумене и као такви су, уз извесне стереотипе, прихваћени на Западу.

2. Први и Други крсташки рат у југоисточној Европи

Скоро све војске које су на позив папе Урбана II кренуле у поход према истоку 1096. године прошле су копненим путевима преко преко Балкана. О путовањима ових војски оставили су податке разни писци од којих су најважнији Алберт Ахенски, Рајмунд од Агилера, Виљем Тирски и Ана Комнина. Прво је кренула народна војска коју су предводили Петар Пустињак и витез Валтер. Та војска је изабрала пут низ Дунав до Београда, да би потом продужила „Војним путем“ преко Ниша и Софије до Цариграда. Потом је неколико војски састављених од витезова стигло до Цариграда различитим путевима. Готфрид Бујонски је изабрао исти пут као и војска народног похода. Рајмонд Тулуски је ишао путем низ источну јадранску обалу ка Драчу, одакле је наставио „Егнацијевим путем“ преко Солуна до Цариграда. Хуго од Вермандоа, Роберт Фландријски и друге вође изабрали су пут кроз Италију, све до Апулије, одакле су прелазили бродовима до Драча и потом такође „Егнацијевим путем“ стизали у Цариград. Овај последњи правац природно су изабрали и јужноиталијански Нормани, Боемунд Тарентски и његов нећак Танкред. Пут ниједне од ових војски није прошао у миру. Напади локалног становништва због неповерења према непријатељској војсци су били учестали, али одговор са друге стране често је био превелик и прејак, о чему говори спаљивање једног логора пуног јеретика (православних хришћана) у Пелагонији. Проблеми су често избијали око набавке хране, јер се крсташи и домаће становништво нису могли споразумети око „праведне цене“. Ипак, када су војске стигле у Цариград, предводници су положили вазалну заклетву цару Алексију. Међутим, када су касније освојили Јерусалим и друге градове и територије на Леванту, начинили су на њима сопствене државе и одбили да се покоре византијској врховној власти.

Повод за Други крсташки рат био је пад крсташке државе са средиштем у Едеси 1144. године. Папа Еугеније III је у једној були прогласио крсташки рат, али је одзив био слаб, све док Бернар из Клервоа није почео да проповеда. Он је придобио француског краља Луја VII и немачког владара Конрада III. Капелан француског краља, Одо из Деја, оставља податке о овом походу. Војске двојице владара су прешле преко Балкана 1147. године, идући „Војним путем“. Њихове односе са Византијом компликовало је то што је владар јужноиталијанских Нормана, Рожер Сицилијски, исте године својом флотом жестоко напао византијске поседе дуж западне обале Грчке. С једне стране, између Конрада и Манојла постојао је савез против Рожера Сицилијског, утврђен Манојловим браком са Конрадовом свастиком, док је с друге стране Луј био Рожеров савезник, па је Манојло био забринут да ће се његова војска удружити са војском Рожера. Немачка војска

је стигла прва, али њен пролазак није био нимало мирољубив због недисциплине крсташа. Тек када су се владари лично састали, ствари су се смириле и Немци су пребачени у Малу Азију. Још већу напетост изазвао је пролазак Француза. Одо од Деја наводи да је постојала могућност напада на Цариград, али се то ипак није догодило, јер је Манојло лично љубазно угостио краља Луја. По преласку у Малу Азију, обе крсташке војске су тешко поражене од Турака.

3. Трећи крсташки рат у југоисточној Европи

Након што су муслимани 1187. године преотели крсташима Јерусалим, на папски позив у нови крсташки поход одазвали су се француски краљ Филип II, енглески краљ Хенри II (којег ће заменити син Ричард I) и немачки цар Фридрих I Барбароса.Фридрих се једини одлучио за пролазак преко Балкана, трасом „Војног пута“. Пошто је учествовао у походу 1147. године уз свог стрица Конрада III био је свестан значаја добрих припрема. Зато ступа у контакт са угарским краљем Белом III и византијским царем Исаком II Анђелом, како би осигурао безбедан пролазак своје војске и снадбевање намирницама. Неповерљива према његовим намерама, Византија му је децембра 1188. године послала своје посланство, коме Фридрих полаже заклетву да неће нападати византијске територије. На његовом двору у Нирнбергу се тада налазило и посланство српског великог жупана Стефана Немање, које је најављивало пријем цара у жупановом главном граду. Контакт са Србима одражавао је нову ситуацију на Балкану, где су после 1180. године Србија и Бугарска покренуле успешну борбу за ослобођење од византијске врховне власти.

Након проласка кроз Угарску, где им је Бела III обезбедио све што је обећао, Фридрих и његова војска су почетком јула 1189. стигли до Браничева. Тамошњи византијски дукс их је послао путем који је био тешко проходан и током целог путовања су трпели мање нападе и пљачкања. Сматрали су да је то рађено по налогу Исака II, како су им и рекли неки од ухваћених. На путу их је ипак сусрело Исаково посланство, које је обећавало да ће бити боље примљени у Сердици (Софији).

Крајем јула Фридрих стиже у Ниш, где га је дочекао Стефан Немања са братом Страцимиром. Богато угошћен и почашћен, Фридрих ипак није прихватио српску понуду помоћи у борби против Византије, јер је сматрао да договор са Исаком још увек није био раскинут и надао се безбедном даљем пролазу. Међутим, када су стигли до Сердике, град је био напуштен и никакво посланство их није чекало. На даљем путу војска је поново била изложена нападима, а било им је и отежано да тргују и долазе до хране. Штавише, Фридрих сазнаје да је Исак бацио у тамницу немачко посланство које се налазило у Цариграду, што разљућује војску те она креће да пљачка и пали тракијске градове и утврђења. Када је на јесен посланство пушено настављају се преговори о Фридриховом преласку преко Хелеспонта.

Са војском проводи зиму у Хадријанопољу, где се већина залагала за напад на Цариград. Међутим, Фридрих је био свестан мањка подршке са Запада, а надао се и да ће их Исак ипак мирно пропустити. Јануара 1190. године коначно је склопљен споразум – Исак ће опростити немачко пустошење Тракије и обезбедиће бродове за превоз војске преко Хелеспонта, док се Фридрих обавезује да више неће пустошити византијску територију.

Без даљих сукоба војска је пребачена преко мореуза, али већ јуна 1190. године Фридрих се удавио у реци Каликадни у Малој Азији. Био је то последњи велики крсташки поход према Светој земљи који је прошао преко Балкана трасом „Војног пута“. Од тог времена, походи су се углавном одвијали поморским путем и захватали приобалне делове Балкана, при чему су важну улогу играле морнарице италијанских поморских република.

4. Италијанске поморске републике на источном Средоземљу до краја 12. века

Историје поморских градова поникли на италијанским обалама, пре свих Венеције, Ђенове и Пизе, нераскидиво су повезане са историјом крсташких ратова. После прогласа папе Урбана II у Клермону, прва поморска република која ће се прикључити крсташима била је Ђенова. Њена флота ће имати значајног удела у освајању Антиохије (3. јуна 1098), а потом и бројних других градова у Сирији и Палестини, попут Цезареје, Акре и Триполија. Путевима Ђенове поћи ће и Пиза, која ће са својом флотом узети учешћа у освајању Аполоније и Јафе. Пизи ће бити указана особита част пошто ће њен архиепископ Даимберт бити почаствован насловом јерусалимског патријарха. Због својих пословних веза са муслиманским светом Венеција ће се последња укључити у крсташку војну, али је њена флота одиграла кључну улогу при освајању Хаифе (1100). Република Светог Марка ће потом разбити египатску флоту код Аскалона 1123. године, да би наредне године учествовала у опсади Тира, пустошећи у повратку византијска острва.

Као награду за помоћ коју су указали крсташима, Ђенова, Пиза и Венеција добијаће од крсташких вођа бројне повластице и привилегије. Те повластице су често подразумевале једну од цркава у градовима на истоку, одређен број кућа у њеној околини, бунар и складиште, односно све оно што је неопходно за функционисање једне заједнице. За своје заслуге италијански градови су понекад добијали и целе градове. С друге стране, међу овим поморским републикама постојала су супарништва која ће се пренети и на исток, те ће тако често радити једна против друге, покушавајући да повећају своје а умање привилегије других.

До избијања Трећег крсташког рата три италијанска града имаће развијене трговачке везе и са исламским светом, али са Саладиновим освајањем Јерусалима 1187. године стање се мења. Све три ће узети учешћа у Трећем крсташком рату, где ће Ђенова чак посветити своју целокупну флоту походу. Ђенова и Пиза ће се истаћи при опсади Акре, коју ће

крсташи освојити управо захваљујући Пижанима (11. јула. 1191). С друге стране, Млечани ће своје учешће свести на византијски простор. Венецијанска флота је још при повратку из похода 1123–1124. нападом на острва у Егејском мору приморала Византинце да Венецији дају велике привилегије. Касније је цар Манојло I довео те привилегије у питање, фаворизујући Пизанце и Ђеновљане, па су Венецијанци 1171. предузели велики поход против Византије. Тада су претрпели неуспех, али после Манојлове смрти успевају да поврате привилегован положај. Због тога, током Трећег крсташког рата указују помоћ Ромејима у Цариграду, када им је Фридрих Барбароса претио опсадом. Ипак, Венецијанцима није одговарало да њихове уносне повластице зависе од честих непредвидљивих промена на византијском престолу.

Све у свему, деловање италијанских поморских република у источном Средоземљу било је пре свега подстакнуто економским интересима, на које су се наравно надовезивали и војни и верски мотиви, те ће тако током 12. века створити мрежу поморских база на истоку. На Балкану, од кључног значаја биле су привилегије добијене од Ромеја и пристаништа у Константинопољу, око којих су се све три републике жестоко надметале.

5. Четврти крсташки рат

Пошто Трећи крсташки поход није успео да поврати Јерусалим, папа Иноћентије III од доласка на престо 1198. почиње да припрема нови крсташки поход према Светој земљи. Године 1202. крсташи су се окупили у Венецији како би запловили ка Истоку. Пошто нису могли да плате превоз, млетачки дужд Енрико Дандоло ангажовао их је да за рачун Венеције освоје Задар, који је држао угарски краљ. У Задру су ступили у контакт са Алексијем Анђелом, сином бившег византијског цара Исака II. Алексије Анђео им је понудио богату награду ако врате његовог оца на византијски престо са којег га је свргнуо свргнуо његов брат Алексије III. Млечани су у овоме видели прилику да унутрашње прилике у Византији дугорочно уреде на начин који ће им омогућити да несметано тргују и елиминишу конкуренцију других Италијана. Пошто су склопили договор, крсташи и млетачка флота допловили су у лето 1203. под Цариград и успели да устоличе Алексија и његовог оца Исака. Међутим, пошто је Алексије III побегао из Цариграда са државном благајном, крсташи су схватили да им труд неће бити плаћен. Штавише, Алексије (IV) и Исак су ускоро збачени од стране антилатинске струје међу византијским становништвом, испред које је на престо дошао Алексије (V) Мурзуфл. Тада су крсташи и Млечани одлучили да у Цариграду успоставе своју непосредну власт. Априла 1204. „царица градова“ је пала, а Латини су показали сву своју свирепост над хришћанском државом. Непроцењива културна блага су, заједно са државом, нестала, а на тлу некадашњег царства настале су нове, латинске, државе. Што је најважније, злочини и пљачка су трајно нарушили односе између западних и источних хришћана, продубљујући поделе и

стварајући неповерење које ће имати велике последице у суочавању са каснијим претњама са истока.

6. Франци у југоисточној Европи током 13. и 14. века

Након Четвртог крсташког рата на простору бившег Византијског царства настале су бројне нове државе. Неке од њих, попут Никејског царства и Епирске државе, створили су византијски моћници који су желели да обнове пало царство, док су друге створили западњаци – „Франци“. У ред ових других спадају: Латинско царство, Солунска краљевина, кнежевина Ахаја, Атинско војводство, војводство Архипелага и Негропонт. Латинско царство са средиштем у Цариграду настало је са циљем да замени Византију, а за првог цара је компромисом изабран Балдуин Фландријски. Као владар највише државне творевине, он је уживао сизеренство (бар формално) над свим осталим франачким владарима. У административном погледу, уведен је западни феудализам који је релативно лако прихваћен пошто је био веома сличан византијском систему проније. Православног патријарха заменио је латински католички патријарх који је имао надлежност над читавим католичким клером који је уведен широм франачких држава. Православно свештенство углавном није било протерано, већ инкорпорирано у нови систем.

Судбина Латинског царства била је нераскидиво везана за Солунско краљевство које је 1205. године створио појединачно најјачи крсташки вођа Бонфације Монфератски. Он је погинуо две године касније у борби против Бугара, а његова држава ће 1224. године пасти у руке епирског владара Теодора Анђела, и од тог тренутка Латинско царство ће бити окружено државама које су желеле да обнове Византију. Оно ће преживети наредне деценије само захваљујући конкуренцији међу њима, а 1261. године последњи латински цар Балдуин II ће изгубити Цариград, у којем ће се као први цар обновљеног Византијског царства устоличити никејски владар Михаило VIII Палеолог.

Вероватно најуспешнија франачка држава била је кнежевина Ахаја. Основао ју је Виљем Шамплит 1205. године, а од 1209. влада породица Вилардуен. Они ће у Ахаји насељавати франачке витезове тако да је тамо остало највише трагова њихове власти. О томе сведочи Морејска хроника, најважнији домаћи извор за историју франачке Грчке у овом периоду. До 40-их година Ахаја ће постати најмоћнија франачка држава, а власт Виљема Вилардуена признавала је целокупна франачка Грчка, у првом плану Атинско војводство и Негропонт. Како би се одупро растућој моћи Никеје, Виљем се удружио са епирском државом, али савезници су поражени у Пелагонији 1259. године. Нови ослонац потражио је у јужноиталијанском владару Карлу Анжујском – године 1267. споразумом у Витербу кнежевина Ахаја, а самим тим и цела франачка Грчка, потчинила се Карлу, што је омогућило Анжујцима да постану значајан политички чинилац на Балкану у наредним деценијама.

Неке од држава које су створиле вође Четвртог крсташког похода наставиће да постоје и у наредним вековима, али њима углавном неће више владати првобитне франачке династије, него разни авантуристи са запада, попут најамника из Каталанске компаније који су током већег дела 14. века владали Атинским војводством. С друге стране, неке „франачке“ политичке творевине настале су накнадно – на пример, почетком 14. века, припадници витешког реда хоспиталаца (јовановаца) који су избегли из Свете земље освојили су од Византије острво Родос и практично га претворили у своју државу.

7. Папство, Анжујци и Венеција у покушајима обнове Латинског царства

Готово одмах након пада Латинског царства 1261. године на западу се праве планови за поновно потчињавање Цариграда западној власти и цркви. У први мах, ови планови били су најтешње везани за личност Карла Ажујског, брата француског краља Луја IX. Карло је 1266. године као савезник папства уништио власт немачке династије Хоенштауфен у јужној Италији и преузео њене поседе. Ти поседи обухватали су од 1257. године и упоришта на балканској обали Јадранског мора – град Драч са широм околином, на почетку „Егнацијевог пута“ према Цариграду. Те поседе Карло је 1272. године организовао у посебну управну јединицу звану Краљевина Албанија. Претходно је у Витербу 1267. године склопио савез са последњим латинским царем Балдуином II и ахајским кнезом Виљемом Вилардуеном, којим се обавезао да им помогне да поврате Цариград у замену за признање анжујског сизеренства над већином преосталих франачких поседа у Грчкој. Карло је у своје планове настојао да укључи и православне балканске државе – Србију и Бугарску – које су често биле у сукобу са Византинцима.

Карлов велики поход против Византије стално је одлаган због његовог ангажовања на другим странама, нпр. у крсташком рату свог брата Луја IX против Туниса. Такође, иако су Карлове намере уживале начелну подршку папства, оно није олако гледало на рат против једне хришћанске земље, поготово пошто је Михаило VIII показао спремност да пристане на унију цркава и практично потчињење византијске цркве папству. Тек када је папство схватило да је унија која је 1274. склопљена у Лиону мртво слово на папиру, Карлови планови су поново покренути. Њихови врхунац представљао је уговор у Орвијету из 1281. године. Уз папски благослов, Карло се договорио са наследником Балдуина II, Филипом од Куртенеа, да заједнички нападну и освоје Цариград, при чему су се и Венецијанци обавезали да ће их помоћи са својом флотом. Мотив Венеције био је да осигура своје позиције на источним тржиштима у односу на своју супарницу Ђенову, која је због подршке обнови византијског царства 1261. добила од Византинаца велике повластице. Ипак, и овај Карлов поход није се остварио због побуне против његове власти на Сицилији 1282. године (Сицилијанско вечерње), којој су допринели и агенти Михаила VIII.

Карлове амбиције за освајање Византије преузели су и његови наследници, нарочито његов унук Филип Тарентски, који је управљао Краљевином Албанијом и анжујским поседима у Грчкој. Филип је 1306–1308. године покушао да окупи нову коалицију против Византије. Његов главни савезник био је Карло од Валоа, брат француског краља Филипа IV Лепог, који је преко жене полагао право на престо Латинског царства. Они су у савез укључили Венецију, Каталанску компанију и српског краља Милутина, али Венеција је, сходно својим интересима, одустајала од похода чим би добила одговарајуће повластице од Византије, док су Каталанци кренули да делују самостално, па је и овај план остао нереализован. На тај начин, ови планови су само допринели да се продуби неповерење између Византије и Запада у време када се на Балкану почела појављивати турска претња.

8. Крсташки рат и турска опасност у 14. веку

После пада последњих крсташких упоришта у Светој земљи крајем 13. века, на Западу су још неко време прављени планови за походе у том правцу. Међутим, убрзо је схваћено да више пажње захтевају Селџуци и Турци Османлије из Мале Азије.

Држава Османлија настала је у првим деценијама 14. века уједињењем турских племена на северозападу Мале Азије под вођством Османа. Њихова главна покретачка идеја била је газа, свети рат против суседних хришћанских византијских територија. Византијски покушај да сузбију Османлије уз помоћ најамника из Каталанске компаније није имао успеха, јер су се слабо плаћени Каталанци одметнули од цара. Убрзо потом, Византинци покушавају нови приступ – успостављају сарадњу са турским емиратима у западној Малој Азији, попут Ајдинида, који су настали услед распадања некадашњег селџучког Румског (Иконијског) султаната, не би ли их искористили као савезнике против Османлија, али и Латина и других противника. Због тога је први крсташки поход против Турака у Малој Азији организован управо против селџучких Ајдинида који су из важне луке Смирне предузимали поморске нападе против разних западних чинилаца присутних на Егеју. Папство је створило коалицију са Ђеновом, Венецијом, хоспиталцима и краљем Кипра. У рату који је трајао од 1343. до 1351. године, освојена је Смирна и острво Митилена, а ајдински емир Умур је погинуо.

У међувремену, Османлије су несметано јачале. У склопу византијских грађанских ратова, цар Јован Кантакузин ангажовао их је као најамнике против свог ривала Јована V и његових савезника, међу којима је био и српски цар Душан. Тако су Османлије одиграле кључну улогу у Кантакузиновој победи код Димотике 1352. године, да би већ 1354. искористиле разорни земљотрес да заузму Галипоље, свој први стални посед у Европи. Због ових османских успеха, папа Иноћентије VI коначно почиње да планира крсташки поход против њих. Требало је да цар Душан буде капетан хришћанске војске, с тим да претходно пређе у католичку веру. Међутим ти планови су пропали, због тога што је

угарски краљ Лајош напао Србију, а затим и млетачке поседе у Далмацији, док је сам Душан је преминуо.

Нови круг крсташких планова почео је да се ствара око односа између папства и византијског цара Јована V, који је после победе у византијском грађанском рату показивао спремност да се црквено приближи Западу у замену за помоћ против Османлија. Већ 1357. Јован је примио папског легата Пјера Тому, истог оног који је својевремено ишао Душану, и дао изјаву потчињености папству. Сарадња је 1366. довела до мањег крсташког похода под вођством Јовановог рођака грофа Амадеа VI Савојског (званог „Зелени гроф“). Он је привремено чак успео да преотме Османлијама Галипоље, али до тада се турска власт већ раширила на велики део Тракије. Византијски цар је стога кренуо на Запад да моли за помоћ. Иако је 1369. године у Риму прихватио папу за врховног поглавара, опипљива помоћ није стизала. Напротив, Турци су после битака против Срба на Марици 1371. и Косову 1389. године приморали готово све балканске владаре, укључујући и византијског цара, да постану њихови вазали, док је нпр. Бугарска скоро цела потпала под непосредну османску власт.

9. Никопољски крсташки поход

У годинама после битке на Косову, Турци Османлије предвођени новим енергичним султаном Бајазитом I потчинили су Србију својој врховној власти, освојили највећи део Бугарске и опколили Цариград. Тиме су коначно непосредно запретили важним западним силама – Угарској којом је владао краљ Жигмунд Луксембуршки и италијанским поморским републикама за које је Цариград био изузетно важно трговачко средиште. Под утиском вести које су стизале из Угарске и Венеције, римски папа Бонифације IX позвао је 1394. западне хришћане у крсташки рат против Османлија. Ипак, пошто је папство било у расколу, са једним папом у Риму и другим у Авињону, већу тежину имали су контакти између дворова. Стицајем околности, Жигмундови позиви у помоћ стигли су у Француску у време када је у Стогодишњем рату између Француза и Енглеза већ неко време владало стабилно примирје. То је омогућило да се у поход одазове велики број француских витезова и војника, под номиналним вођством Жана од Невера, најстаријег сина војводе Бургундије. Одзива је било и у другим земљама, нарочито у Немачкој. Венеција се са своје стране обавезала да обезбеди поморске снаге, а свој допринос дали су и хоспиталци.

Крсташки план одражавао је интересе западних чинилаца непосредно угрожених турском претњом. Копнене снаге окупиле су се у Угарској и заједно са Жигмундом и његовом војском кренуле низ Дунав како би одбациле Турке од угарских граница и потом кроз Бугарску избиле до Црног мора и Цариграда, где их је очекивала флота састављена од венецијанских и других лађа, чији је задатак био да спречава Турке да пребацују трупе између Европе и Азије. Међутим, 25. септембра 1396. године копнена војска се на свом маршу низ Дунав сударила са Бајазитовим снагама код града Никопоља у Бугарској. Иако

нису познавали турску тактику, Французи су инсистирали да предводе напад, па је Бајазит најпре потукао њих, а онда и Жигмундове одреде који су кренули да им помогну.

Последице пораза биле су веома тешке. Жигмунд је једва умакао, али његов углед био је озбиљно окрњен. Жан од Невера и више истакнутих француских племића су заробљени, па су њихове породице током наредних година исплатиле огромне своте новца за њихов откуп. Неочекивани пораз и тешки финансијски издаци умногоме су смањили ентузијазам за новим крсташким походима на Западу. Када је 1399. очајни византијски цар Манојло II кренуо да лично обилази западне дворове молећи их да помогну његовој угроженој престоници, дочекиван је са почастима, али конкретне мере су увек одлагане. У ствари, Француска и друге земље северозападне Европе, које су некада давале главнину крсташких ратника, неће имати готово никаквог удела у крсташким походима који ће бити покретани против Османлија на Балкану током наредног века.

10. Пропуштена прилика: криза и опоравак османске државе (1402–1439)

До почетка 15. века напредовање османских Турака проширило је границе територија под њиховом непосредном или посредном влашћу до Дунава, Саве и јадранског залеђа, док је Цариград био практично у њиховом обручу. Међутим, 1402. године Османлије су претрпеле тежак ударац пошто је монголски кан Тамерлан у бици код Ангоре тешко поразио и заробио султана Бајазита, који је ускоро умро у заробљеништву. Османско царство је зашло у мрачни лавиринт превирања у ком су се сукобили Бајазитови синови Сулејман, Мехмед, Муса и Иса. Сукоби су потрајали све до 1413, када је коначну победу однео Мехмед, у великој мери захваљујући подршци балканских хришћанских вазала, попут српског деспота Стефана Лазаревића и византијског цара Манојла. Мехмед I, који је често у изворима турске и хришћанске провиниjенције перцепиран као пријатељ православних владара, посветио је своју владавину обнови и стабилизацији османске моћи. Европски делови царства остали су мирни док је у Малој Азији султан настојао да наметне османску власт преосталим самосталним турским емиратима.

Након Мехмедове смрти 1421, његов син Мурат II морао је већ у првој години своје владавине да се сукобљава са претендентом на престо, такозваним „лажним Мустафом“, ког су подржавали Византинци и малоазијски емири. Уз вансеријски војни и дипломатски таленат, легитимни османски султан је успео да победи претендента, а потом се посветио кажњавању његових савезника. Византија је одбранила своју престоницу, али се суочила са тешким територијалним губицима који су заустављени тек на Хексамилиону, зиду на Коринтској превлаци који је штитио Пелопонез од напада са севера. Пошто су схватили да не могу да одбране ни други по величини град царства, Солун, Византинци су га 1423. уступили Венецији, али и она је после седмогодишње опсаде морала да га пепусти Турцима. После 1427, преговори новог српског деспота Ђурђа са Угарском и угарски упад на османске територије преко Србије навели су Мурата да покрене офанзиву и на том

правцу. Притисак на Србију и упади у јужне области Угарске достигли су врхунац када је 1439. освојена деспотова престоница Смедерево.

Пад Смедерева коначно је покренуо европске дворове у правцу организовања новог великог крсташког похода против Османлија. Ипак, најбоља прилика већ је била пропуштена. На то је највише утицала криза папства као предводника крсташког покрета. Она се најпре испољавала у Великом расколу током којег су постојала двојица или тројица папа, а затим у сукобу око вођства над црквом између папства и саборског покрета. Поред тога, најугроженије западне силе – Венеција и Угарска – ратовале су између себе око Далмације, док је Француска, из које је дошло највише крсташа у походу 1396, била обузета унутрашњим сукобима и Стогодишњим ратом против Енглеске. Ове кризе на Западу потрајале су дуже од оне у Османском царству. Папство је успело да донекле поврати свој утицај тек након што је на сабору у Фиренци 1439. године демонстрирало привидну успешност свог вођства склапањем још једне уније са византијском црквом, али турска моћ је до тада већ била потпуно обновљена.

11. Варнски крсташки рат

После освајања Србије 1439. године, Османлије су по први пут успоставиле дугачку непосредну границу са једном великом католичком силом – Угарском. Тај догађај поново је пробудио осећај солидарности католичке Европе у сукобу са муслиманским непријатењем и жељу да се он претоči у крсташки поход. За то су се створили и други услови – пораст папског утицаја и формална обнова хришћанског јединства после Фирентинске уније из 1439, улазак Угарске у персоналну унију са Пољском под пољским краљем Владиславом III, спремност богатог српског деспота да финансира тај поход и процена Венеције да мора оружано да се сукоби с Турцима ако жели да очува своје трговачке интересе. Поход је имао и способног војсковођу у лику угарског великаша Јанка Хуњадија, као и енергичног духовног предводника у папском легату Јулију Чезаринију.

У походу познатом као „Дуга војна“, у јесен и зиму 1443/44. године, хришћанске снаге сачињене од Угара, Пољака и војника из других централноевропских земаља који су се одазвали крсташком позиву, али и од православних Срба, потукле су више османлијских војски и продрле све до Софије пре него што су морале да се повуку због зиме и оскудице. Турци су под утиском неуспеха потписали Сегедински мир којим је обновљена Српска деспотовина. С друге стране, крсташе је успех охрабрио да одмах раскину мир и предузму нови поход, али јединство им је било нарушено јер деспот Ђурађ више није видео интерес да учествује. Из тог разлога, поход је скренуо даље низ Дунав до бугарске обале Црног мора. Међутим, султан Мурат II је са војском из Мале Азије избегао млетачко-византијску блокаду на Босфору и пресрео крсташе код Варне где се новембра 1444. одиграла битка. Далеко малобројнији, крсташи су потпуно поражени. Краљ Владислав и Чезарини су погинули, док се Јанко Хуњади једва спасао.

Ова катастрофа није одмах сломила крсташки дух, највише захваљујући упорности Хуњадија, који је практично постао владар Угарске. Он је 1448. окупио нову војску и поново напао Османлије, овог пута преко Србије према Албанији, где је локални велможа Ђурађ Кастриот Скендербег пружао снажан отпор Османлијама. Опрезни деспот Ђурађ опет је одбио да му се придружи, па је Хуњадијева војска опустошила његове земље. Ипак, у судару са султановом војском на Косову пољу, Хуњади је претрпео још један катастрофалан пораз. Иако се он лично спасао, офанзивне снаге Угарске и крсташког покрета биле су тренутно исцрпљене, што је омогућило Османлијама да се коначно окрену освајању Цариграда.

12. Пад Цариграда и одбрана Београда

Султану Мехмеду II (1451–1481) је заузимање престонице источног хришћанства и древног царства значило стицање титуле освајача и славу ратника за ширење ислама као и најтежи пораз невјерницима. Византијски цар Константин XI је, попут својих предходника, тражио помоћ на западу, нарочито од папства, Венеције и Напуљске краљевине, чији је владар Алфонсо V Арагонски, показивао амбиције да у улози борца против Османлија прошири своју власт на Балкану, попут ранијих владара јужне Италије који су наступали као борци против православног Византијског царства. Срце сваког крсташког покрета било је папство, а за њега је, као и у ранијим преговорима, централно мјесто заузимало је спровођење уније црквa. Сходно закључцима сабора у Фиренци папском легату кардиналу Исидору, бившем кијевском митрополиту, омогућено је да свечано прогласи унију и одслужи мису у Светој Софији у децембру 1452. Као и у ранијим случајевима, са византијске стране унију су прихватали патријарх и цар, али не и остала духовна и свјетовна аристократија. То, међутим, није довело до упућивања одговарајуће помоћи са Запада угроженом граду. Малобројна грчко-латинска одбрана пружила је снажан отпор, али 29. маја 1453. године Мехмедова војска је коначно освојила Цариград.

Пад Цариграда изазвао је велико узбуђење и забринутост на Западу, поготово пошто су Турци убрзо обновили нападе на Србију. Нови папа Калист позвао је априла 1455. на поход ради избацивања Турака из Цариграда и цијеле Европе. Обећана је подјела индулгенција сваком војнику који ће учествовати. Ипак, од удруженог напада није могло бити ништа. Млади угарско-чешки краљ Ладислав Постум и његов главни унутрашњи савезник гроф Улрих Цељски били су у завади с најистакнутијим угарским великашем Хуњадијем, као и са њемачким царем Фридрихом III. Тако је организација отпора остала на Хуњадију и папском легату Јовану Капистрану. Захваљујући њиховој енергичности хришћани су у љето 1456. успјели да одбране Београд, кључну тврђаву на јужној граници Угарске, од великог напада који је предводио султан Мехмед лично. Међутим, до краја исте године умрли су и Хуњади и Капистран и српски деспот Ђурађ, који се поново укључио у борбу против Турака. Они нису имали достојне замјене, док је с друге стране

Мехмед убрзо обновио напредовање. Године 1459. пала је Србија, а 1460. Турци су провалили на Пелопонез и освојили последњи остатак Византијског царства на Балкану познат под називом Морејска деспотовина, (1460), док је 1463. пала и Босна.

13. Крсташки планови против Турака у другој половини 15. века

Године 1458. на папски престо дошао је Пије II, италијански хуманиста и бивши дворјанин цара Фридриха III, који је био веома добро упућен у проблем турске опасности. Он је одмах покушао да настави низ великих похода започет 1443, али се суочио са равнодушношћу већине западних земаља које су гледале своје интересе, што показује да чак ни енергичност папства више није била довољна да покрене крсташки рат. Ствари су се покренуле тек када је Венеција 1463. заратила с Турцима. Пије је планирао да се лично стави на чело крсташке војске окупљене у Анкони, коју би онда венецијанска флота пребацила у Албанију да се придружи Скендербеговим снагама, али испловљавање је спречила његова смрт 1464.

После смрти Пија II, земље непосредно угрожене турским напредовањем углавном су биле препуштене саме себи. У Албанији, Скендербег је успешно бранио област око свог главног упоришта Кроје, али после његове смрти 1468. отпор је сломљен. Последњи остаци домаће државности гасили су се и на простору Босне и Зете. Северно од Дунава, војводство Влашка било је у положају двојног вазалства према Угарској и Османлијама. Војвода Влад III Дракул, сурови и успешни борац против Турака, погинуо је крајем 1476. борећи се против кандидата којег је подржавао султан. Своју улогу имали су и српски деспоти из породице Бранковића који су на поседима добијеним од угарских краљева окупљали одреде српских избеглица, али они су практично постали угарске велможе, мада су остали верни православљу.

Нови подстицај крсташком духу дало је османско освајање јужноиталијанског града Отранта 1480. године. У помоћ напуљском краљу тада су стигли војни контигенти из бројних држава Европе, па су Османлије већ 1481. морале да се повуку. Ипак, велики хришћански противнапад није покренут, делом јер се нови султан Бајазит II (1481–1512) посветио консолидацији освојених територија, а још више због опадања папског угледа и утицаја, те суревњивости и неповерења између великих хришћанских држава. Крсташки планови су и даље прављени, али више у служби пропаганде којом су поједини владари настојали да представе себе као предводнике хришћанства. Тако је француски краљ Шарл VIII који је 1494. кренуо у освајање Италије најављивао да ће после тога повести велики поход против Турака за ослобођење Јерусалима. Он је чак у своје планове увукао Ђурђа Црнојевића, господара Зете, који је због тога морао да побегне из своје земље и препусти је Османлијама.

У пракси, непосредно угрожене западне силе, Венеција и Угарска, нису добиле никакву помоћ. Оне често нису могле ни међусобно да се договоре о заједничкој борби

због спорова око Далмације. На пример, када су Турци 1499. напали млетачка упоришта на Пелопонезу, Венецијанци су морали да плате Угрима да уђу у рат, а када су упоришта изгубљена склопили су сепаратни мир. Коначни доказ немоћи крсташке идеје пружило је османско освајање Родоса после шестомесечне опсаде 1522. године. Иако су острво бранили витезови јовановци пореклом из разних крајева Европе, нико се са Запада није одазвао на њихове позиве у помоћ.

14. Венеција и турска освајања у 15. веку

Моћ Венеције заснивала се на њеној улози посредника у поморској трговини између источних обала Средоземља и европског Запада. Венецијанци су несметано одвијање трговине обезбеђивали привилегијама које су добијали од источних владара, пре свих од византијског цара, и мрежом својих упоришта која су била стратешки распоређена дуж главних поморских путева. Након што се на обалама источног Средоземља појавио нови турски чинилац, Венецијанци су се забринули да ће хришћанске државе са којима су имали уходане односе заменити јака турска држава која им неће дати тако погодне услове за пословање, која ће моћи војно да угрози њихова поморска упоришта и која би чак могла да постане ривалска поморска сила. Велико узнемирење су изазивали и блиски односи које су са Османлијама често имали венецијански супарници Ђеновљани.

Како је турско Османско царство јачало, Венецијанци су настојали да са њим живе у миру и тргују. У рат су ступали само ако би били нападнути или ако би се створила шира коалиција способна да озбиљно угрози Турке. Такође, када би се нашли у рату, и сами су активно радили на стварању таквих коалиција, при чему су се позивали и на идеју крсташког рата. Међутим, чим би се показало да рат нема изгледа на успех, Венецијанци су тежили да се из њега извуку. Посебан аспект њихове политике било је настојање да се Турци спрече да дођу у посед важних упоришта на поморским путевима. Примери ове политике могу се видети већ крајем 14. века. Тада су се Венецијанци придружили хришћанској коалицији која је 1396. поражена код Никопоља. У исто време, они су од локалних хришћанских владара преузели нека упоришта на југоисточној обали Јадрана (Драч, Скадар). Ти поседи, који су касније проширени, били су познати као Млетачка Албанија.

Један од карактеристичних сукоба између Венеције и Османлија у 15. веку је био рат вођен око Солуна (1423–1430). Када је византијски цар Манојло II 1423. године предао овај град Венецији, Османлије су то виделе као директно угрожавање својих интереса и објавиле рат. Током овог рата Венеција са једне стране покушава да слопи мир нудећи Османлијама трибут, а са друге покушава да покрене крсташки поход којим би отклонила притисак са својих територија. Пошто су Турци 1430. коначно заузели град, Венеција склапа мир и пристаје на трибут у замену за трговачка права.

У другој половини 15. века, Османско царство је толико ојачало да је почело систематски да осваја млетачка упоришта на балканским обалама и острвима. У рату 1463–1479, Венеција је тесно сарађивала са Скендербегом, али је после његове смрти остала сама, изгубивши Негропонт (Еубеју) и Скадар, док је у рату 1499–1503. остала без упоришта Корон и Модон на Пелопонезу и Драча. Овим губицима венецијанска трговина и привреда уопште претрпеле су тежак ударац. Ипак, Венеција и у наредним вековима наставила да се бори против Османлија на широком простору источног Средоземља, бранећи преостале и стичући нове поседе, чиме је допринела коначном заустављању и опадању османске моћи.